

Володимир Головченко

УКРАЇНСЬКА ДЕРЖАВА
І БІЛОРУСЬКА НАРОДНА РЕСПУБЛІКА:
СПРОБА НАЛАГОДЖЕННЯ
ДОБРОСУСІДСЬКИХ ВЗАЄМИН

Volodymyr Holovchenko. The Ukrainian State and the Belarusian People's Republic: «elder brother's» syndrome. The article spotlights peculiarities of the Ukrainian-Belarusian interstate relations' formation under hetman Pavlo Skoropadsky ruling, also objective grounds for bilateral partnership construction and conflict potential of relations were analyzed.

У статті аналізуються особливості формування українсько-білоруських міждержавних відносин за доби гетьманату П.Ско-ропадського, з'ясовуються об'єктивні підстави налагодження двостороннього партнерства й конфліктний потенціал взаємин.

Системна історія міжнародних відносин і зовнішньополітичної діяльності окремих держав є одним із найскладніших та найважчих об'єктів і предметів наукового вивчення, оскільки ця проблематика синтезує широкий комплекс складових всесвітньої та вітчизняної історії. Україна не є винятком із загального правила, передусім за доби національно-демократичної революції 1917–1920 рр. (включно з альтернативним варіантом вирішення

українського питання в формі спадкового гетьманату), — в контексті утвердження відродженої державності в регіональних справах, спрямованого на забезпечення сприятливих умов для розв'язання внутрішньополітичних проблем, підтримання і взаємовигідного урегулювання стосунків з іншими країнами на підставі певної мети й загальновизначених принципів.

Загальновідомо, що вітчизняні державні керманічі революційної доби підходили до визначення зовнішніх кордонів з етнографічним критерієм і намагалися не поступатися територіями, заселеними переважно етнічними українцями, але й водночас не зазіхали на терени, де таких підстав не було. Здавалося, що так складатимуться взаємини і з Білоруською Народною Республікою (БНР), яка була проголошена 9 березня 1918 р. Другою Статутною грамотою Всебілоруської ради «у межах розселення і кількісної переваги білорусів» [1, спр. 18]. Проте в документі не йшлося ані про міжнародно-правовий статус БНР, ані про її зовнішню політику. Ще більше питань викликала Третя Статутна грамота від 25 березня 1918 р., якою БНР оповіщала «незалежною і вільною державою». На підставі цього уряд БНР — очолюваний журналістом Я.Воронком Народний секретаріат мав «увійти у відносини із зацікавленими сторонами, пропонуючи їм переглянути ту частину Берестейського трактату, яка стосується Білорусі, і підписати мирну угоду з усіма воюючими державами» [1, спр. 19].

Очевидно, що єдиною для БНР партнерською «зацікавленою стороною» могла бути лише Українська Народна Республіка, оскільки решта (кайзерівська Німеччина, більшовицька Росія, варшавська Регентська Рада) за жодних умов не пішли б на переговори з представниками невизнаного уряду БНР, навіть петроградський і московський регіональні осередки Білоруської соціалістичної громади, що домінувала в Народному секретаріаті, оголосили його самозванною установою. Коли Всебілоруська рада відрядила своїх представників на Брестську мирну конференцію, саме делегація більшовицької Росії рішуче заперечила їхню правомочність, після чого Центральні держави відмовилися розглядати білоруське питання, трактуючи Білорусь як частину Росії. Білоруські представники перебували в Бресті, по суті, в ролі радників делегації УНР.

Але навряд чи прийнятною платформою для порозуміння з Українською Центральною Радою могло стати визначення згаданою Статутною грамотою меж самостійної Білорусі в складі

«Могильовщини, білоруських частин Мінщини, Гродненщини..., Віленщини, Вітебщини, Смоленщини, **Чернігівщини** і суміжних частин **сусідніх губерній** (виділено нами — *Авт.*), заселених білорусами». По суті, Третя Статутна грамота заперечувала легітимність північно-західного кордону УНР, визначеного статтею II основного тексту Брестського мирного договору між нею й Центральними державами.

Не дивно, що двосторонні переговори стосовно укладення договору про державний кордон, які почалися в Києві 19 квітня 1918 р. між делегацією БНР, очолюваною народним секретарем закордонних справ О.Цвікевичем, і делегацією УНР під керівництвом члена ревізійної комісії Української Центральної Ради А.Ліхнякевича, швидко зайшли у безвихідь. Адже О.Цвікевич, під приводом неучасті білоруських делегатів у Брестській мирній конференції, поставив під сумнів входження до складу УНР Берестейського, Кобринського і частин Більського та Пружанського повітів Гродненської губернії. Українська ж делегація, спираючись на принципи міжнародного права, наголосила, що кордон УНР на захід від Вигоновського озера не дискутується з огляду на його міжнародно-договірне оформлення, а як вихідну точку на сході запропонувала повітовий центр Чернігівської губернії Мглин (нині — райцентр Брянської області Російської Федерації).

Істотні розбіжності виявилися й під час розгляду кордону в Прип'ятському басейні: радник делегації УНР Т.Петрівський, посилаючись на російські та німецькі діалектологічні карти, стверджував, що за етнографічним принципом він має проходити на північ від Прип'яті, а О.Цвікевич доводив, що Прип'ятський басейн «належить етнографічно до Білорусі» й володіння ним для БНР «з огляду економічного є... питанням життя і смерті» [1, 28]. А.Ліхнякевич цілком слушно пояснив білоруським партнерам, що «лінія залізнична Пинськ — Гомель мусить бути Українською, а то зі взглядів географічних. Звісна кожному річ, що ні Польща, ні Московщина ніколи не зречуться своїх імперіалістичних експансій на Білорусь. Наколи б Україна знала, що її сусідом навечно буде Білорусь, ми може сказали б що інше». А стосовно білоруського населення Прип'ятського регіону, Річиці та Гомельщини керівник делегації УНР нагадав, що йому не загрожує асиміляція, оскільки в «Україні узаконена персонально-національна автономія, яка забезпечує всім народам вільний розвій» [1, спр. 29].

Гетьманський переворот 29 квітня 1918 р. і блискавична зміна політичного режиму в Україні, що переконливо продемонструвала повну втрату Центральною Радою решток свого авторитету серед широких мас, з одного боку, і перманентно непевне становище адміністрації П. Скоропадського, з якою відмовилися співпрацювати провідні українські національні партії та громадські організації, з іншого, породили у білоруських дипломатів сподівання добитися істотних зрушень у двосторонніх відносинах на свою користь. Насамперед, це стосувалося отримання офіційного визнання Києвом незалежності БНР та відмови Української Держави від південних повітів Мінської й Могильовської губерній.

Ще 28 квітня 1918 р. білоруська сторона підготувала свій проєкт прелімінарного договору з питань кордонів, за яким передбачалося продовжити двосторонні переговори лише після підписання передбаченого Брестським миром українсько-російського мирного договору. Обидві сторони обіцяли взаємну підтримку на майбутніх зустрічах із делегацією РСФРР, що первісно планувалися в Курську [2, спр. 133–134]. Цей документ мав розглядатися на спільному засіданні сторін 30 квітня, але на заваді стали драматичні події в українській столиці.

Тоді делегація О.Цвікевича здійснила спробу справжнього дипломатичного міні-бліцкригу, що почався 6 травня 1918 р. врученням О.Цвікевичем повноважень на ведення переговорів з українським урядом т. в. о. Голови Ради Міністрів та міністра закордонних справ і віровизнань М. Василенку. А через чотири дні на його робочий стіл лягло аж три офіційні звернення білоруської делегації, де помітно збільшився реєстр так званих «спірних територій»: до «південних волостей Мозирського і Пінського повітів Мінської губернії, частин Пружанського, Кобринського і Брест-Литовського повітів Гродненської губернії» додалися «частини Новгород-Сіверського і Городнянського повітів Чернігівської губернії». «Колишній український уряд», тобто Рада Народних Міністрів УНР, був звинувачений білоруською делегацією в «анексіоністських планах... щодо білоруської землі» — призначенні «комісарів з досить широкими повноваженнями не лише у спірні місця, але і в міста та повіти чисто білоруські» [3, спр. 2 зв.]. Йшлося, очевидно, про Річицький повіт Мінської губернії та Гомельський — Могильовської.

На підтвердження своєї позиції білоруська делегація навіла заяви Гомельської міської думи і Союзу земельних власників Мозирського, Пінського, Річицького та Гомельського повітів.

В останньому, зокрема, стверджувалося, що «землевласницьке населення означених повітів напевне тяжіє до центру Білорусі — Мінська, не мислить своє державне існування в складі України», а призначення комісарів УНР є «гвалтування волі населення..., здійснюване при цьому всупереч усім даним етнографії й історії» [3, спр. 1 зв.]. Звичайно, такий підбір авторів скарг був не випадковий, адже органи міського самоврядування і союзи земельних власників були однією з політичних опор режиму П.Скоропадського. Проте виставляти зрусифіковану гомельську буржуазію й поліських поміщиків як оборонців білоруської національної державності було вже занадто.

До того ж, 15 червня 1918 р. до Києва прибули представники торговельно-промислових і підприємницьких спілок та домовласників Гомеля, що вручили голові Української мирної делегації на переговорах із РСФРР — С.Шелухину клопотання про приєднання міста до Української Держави. В ньому, зокрема, наголошувалося, що міська Дума не уповноважувала своїх делегатів на вищезазначену заяву, що «суперечить голосу всього населення Гомеля». Того ж дня С.Шелухин отримав доповідну записку заступника голови Гомельської повітової земської управи М.Кириченка, де той від імені селянських громад і кооперативних організацій клопотався щодо «зарахування Гомельського повіту в цілому, з новими двома волостями від Рогачівського повіту, приєднаними до Гомельського повіту, і прикордонного містечка на р. Сожі Чечерськ до Української Держави» [4, спр. 10 зв.].

29 травня 1918 р. О.Цвікевич ще раз звернувся з офіційною заявою до щойно призначеного керівником зовнішньополітичного відомства Української Держави — Д.Дорошенка. В ній повторювалися пропозиція поновлення двосторонніх переговорів щодо проходження українсько-білоруського кордону, а також прохання надати Народному секретаріату БНР «дружню підтримку у справі визнання незалежності БНР з боку Російської Радянської Республіки». Але в гетьмана П.Скоропадського і його уряду були власні погляди на характер українсько-білоруських взаємин і підстави визначення лінії кордону. Як високопрофесійний військовий і політичний діяч з широкими державницькими поглядами, П.Скоропадський добре усвідомлював значення Поліського регіону для забезпечення оборони, розвитку інфраструктури, внутрішньої й зовнішньої торгівлі та загалом економіки України.

З ним повністю солідаризувався Д.Дорошенко, який трохи пізніше згадував, що українському керівництву «докоряли тоді за «імперіалізм», і мені спеціально доводилось вислухувати докори з боку моїх приятелів-білорусів. Але ми не переслідували ніяких імперіалістичних цілей і не вели заборчої політики: в даному разі нами керували інтереси самоохорони; при тодішніх неусталених відносинах питання про те, в чиїх руках буде стратегічна лінія Берестя — Кобрин — Лунинець — Гомель і самий Гомель, цей ключ до Чернігова й Києва, було для нас питанням життя і смерті». А далі міністр-гетьманець майже дослівно повторив аргументацію своїх соціалістичних попередників доби Центральної Ради: «Ми могли бути спокійні тільки тоді, якби ця лінія належала самостійній сильній Білоруській Державі. Але, у нас не було певности, що така держава (формально вже й проголошена) в тодішніх відносинах могла укріпитись і сконсолідуватись; навпаки, можна було напевно сподіватись, що цю лінію захопить Советська Росія або Польща» [5, 308].

Але якщо уряд УНР, за згоди німецького командування, «явочним порядком» запроваджував власну адміністрацію в Поліському регіоні й Гомельщині, то за гетьманату цей процес набув юридичного оформлення. Вже в середині травня МВС розробило проект закону про розподіл прилучених до Української Держави повітів між губерніями, за яким Гомельський повіт мав увійти до складу Чернігівщини, Мозирський і Річицький — до Київщини, а Пінський — до Волинської губернії [6, спр. 15–17]. 25 травня П.Скоропадський ухвалив закон «Про тимчасове розповсюдження Української державної влади», що визначав дії судових органів, повноваження прокуратури та МВС на приєднаних територіях. Їхнє населення й урядові установи отримували фінансування з української Державної скарбниці та сплачувало до неї податки [4, спр. 2–6, 19].

Нарешті, 14 серпня 1918 р. Рада Міністрів під головуванням М.Василенка, заслухавши доповідь міністра внутрішніх справ про організацію управління тих частин губерній, які відходять від РСФРР до Української Держави, постановила прилучити Гомельський повіт до Чернігівської губернії, а «повіти Річицький, Пінський і Мозирський об'єднати в осібну Поліську округу з адміністративним центром в Мозирі» [7, спр. 21]. Єдине, що вдалося білоруській місії О.Цвікевича до відкликання в Мінськ, — домогтися згоди від українського уряду на призначення в Мозирський, Гомельський та Пінський повіти своїх комісарів як представників Народного Секретаріату БНР [8, с. 71].

Зрозуміло, що за таких обставин не могло бути й мови про порушення «білоруського питання» українською дипломатією на мирних переговорах з РСФРР у Києві, як на тому наполягала делегація О.Цвікевича. Рада Міністрів відхилила і її прохання щодо офіційного запрошення білоруських представників на українсько-російські переговори, але водночас вирішила прихильно поставитись до білоруських інтересів [9, с. 343]. Зате голова дипломатичної делегації РСФРР Х.Раковський, офіційно не визнаючи БНР, усе ж зустрівся з білоруськими представниками в Києві й підтримав їхній протест щодо впровадження в Гомелі й навколишніх повітах адміністрації Української Держави.

Час від часу голова української делегації на мирних переговорах С.Шелухин спритно зачіпав «білоруське питання» (як і питання інших «окраїнних держав» — «рандштатів»), аби дипломатично поставити в скрутне становище свого візаві — Х.Раковського. Так, уже на першому пленарному засіданні 24 травня 1918 р., обмінюючись повноваженнями, С.Шелухин спритно піддав сумніву повноваження Х.Раковського, зауваживши: «Що ж до складу Федеративної Совітської Республіки, то необхідно мати у даному разі певні відомості, з яким складом республіки ведеться справа, по тій причині, що до українського уряду вступив цілий ряд заяв од Білорусі, Кавказу, Чорноморщини, Донщини, Сибіру, щоби їх при цих переговорах не уважали за членів Російської Держави»¹⁶. А на 10-му засіданні — 24 серпня голова української делегації прямо попередив Х.Раковського, що «коли буде Білоруська Держава, ми з нею будемо розмежовуватися може інакше, ніж з Вами» [10, с. 32].

Для Москви ж на засіданні політичної комісії київські дипломати запропонували таку лінію північного кордону Української Держави: від Вигоновського озера на схід у межах Мінської губернії — річкою Шарою — на Любашево — Круговичі — Локтиші — Чепелі — Погост — Уріччя — Пасіки — Слуцьк — Борову — Новий Степ; у межах Могильовської губернії — р. Дніпро в чотирьох верстах вище Жлобина, далі на Рачин — Шепетовичі — річкою Сожем на Святське; потім — адміністративною межею Чернігівської губернії. Таким чином, намічена делегацією С.Шелухина межа охоплювала спірний українсько-білоруський регіон, який фактично вже був включений до складу Української Держави.

У правильності обраного напрямку білоруської політики уряд Української Держави переконав і візит до Києва відомого білоруського політика, колишнього депутата 1-ї Державної Думи й донедавна

глави уряду БНР Романа Скірмунта в другій половині червня 1918 р. Як зазначав Д.Дорошенко, після розмов з ним «з'ясувалося, що фактично білоруський уряд не має влади, що німці його офіційально не визнають і що будучність і форма білоруської державности ще не усталені в поглядах самого білоруського уряду. Так, наприклад, були течії за федерацію з Литвою, були й прихильники федерації з Україною».

А призначений у липні 1918 р. головою Народного секретаріату БНР соціал-демократ А.Луцкевич так інформував знайомого урядовця київського МЗС про ставлення діячів білоруського національного руху до Української Держави: «Ані наша Рада, ані білоруські політичні діячі не мають нічого проти найтісніших зносин Білорусі з Україною — тільки в той момент, коли у відомих Вам колах піднімається думка «собиранія русских земель», починаючи з України, вважаємо розмови про білорусько-українське зближення небезпечними. Так само переконана і мінська Рада» [3, 14 зв.].

Таким чином, маємо підстави констатувати ще на початку літа 1918 р. недовірливе ставлення національно зорієнтованих білоруських діячів до соціальної природи гетьманату П.Скоропадського, що, на їхню думку, за певних обставин міг перетворитися на плацдарм реставрації «єдиної і неділимої» Росії. Саме цим і пояснюється негативна реакція Білоруської ради у Вільно на пропаговану визначним діячем білоруського визвольного руху, істориком і майбутнім головою уряду БНР — В.Ластовським ідею українсько-білоруського об'єднання.

Але й перспективи міжнародно-правового утвердження БНР у світлі буквального дотримання Брестського мирного договору між РСФРР і Німеччиною були досить сумнівні. Білоруські землі під німецькою юрисдикцією на захід від «лінії Гофмана», тобто більша частина Гродненської та Вільненської губерній, формально перебували у віданні Тариби — вищого органу влади в Литві, що був створений 18–22 вересня 1917 р. і проголосив незалежність країни 16 лютого 1918 р., перетворившись після її визнання кайзером Вільгельмом II на Державну раду Литви. Остання не надто переймалася національно-культурними потребами численного (близько 40%) білоруського населення, а на переговорах із представниками Білоруської ради у Вільно навіть заявила, що «рахується з претензіями Польщі на Белосточчину і Бельщину».

Основна ж частина етнічних білоруських земель, на схід від «лінії Гофмана» (Мінська і Могильовська губернії та східні повіти

Вільненської), згідно зі ст. IV Брестського договору, після укладення загального миру й повної демобілізації російської армії підлягала очищенню від німецьких військ та окупаційної адміністрації, а тому могла бути зайнята більшовицькою владою. Берлін розраховував використати цю обставину для вчинення дипломатичного тиску на Москву з метою отримання від неї економічних вигод і тому не лише не погоджувався на офіційне визнання БНР, а й забороняв робити це Києву.

Особливо жорсткою стала позиція Німеччини після підписання 27 серпня 1918 р. фінансової угоди з РСФФР, що передбачала сплату останньою контрибуції в 6 млрд марок, масштабні поставки Берліну продовольчих товарів, нафти та іншої стратегічної сировини і, згідно з таємним протоколом, часткову компенсацію Московою вартості націоналізованої німецької власності. У свою чергу, Німеччина приступила до поступової передачі більшовицькій Росії більшої частини Могильовської губернії до р. Березина. Рада і уряд БНР у своєму зверненні до Д.Дорошенка від 18 вересня назвали цю угоду «загрозою самому національному існуванню» Білорусі.

А 12 вересня МЗС Української Держави отримало з німецького посольства запит з приводу чуток про «призначення білоруських дипломатичних представників та генеральних консулів у межах України». Німецька сторона також цікавилася, «яке становище займає МЗС відносно Білоруської Республіки»²³. Дійсно, ще 22 липня 1918 р. Народний секретаріат БНР призначив П.Тремповича генеральним консулом у Києві, «давши йому особисто права Дипломатичного представника» при особі міністра закордонних справ та уряді Української Держави. Невдовзі П.Тремпович передав свої повноваження керуючому справами консульства О.Модзольському, а 30 серпня білоруським консулом в Одесі став С.Некрасевич. Відповідно, з початку липня 1918 р. діяло українське консульське агентство I розряду в Мінську (консульський агент — А.Квасницький) і II розряду в Орші (консульський агент К.Ільченко, потім — О.Пожар).

Але з огляду на негативне ставлення Берліна до будь-яких зовнішніх проявів білоруської державності директор Загального департаменту МЗС К.Лоський змушений був дезавувати акредитацію консулів БНР. У своїй резолюції на зверненні німецького посольства він зазначив: «Повідомити п. Посла, що зараз на Україні немає жодних представників Білоруської Республіки: ні дипломатичних, ні консульських. Якби такі особи з'явилися, то

МЗС буде вважати їх за фактичних, а не юридичних представників». А директор Департаменту чужоземних зносин А.Яковлів повідомив міністерство внутрішніх справ, «що МЗС не має жодних відомостей про призначення консула в Одесу».

Перед неминучою загрозою повної окупації БНР більшовицькою Росією й анексії західної та північно-західної Білорусі Литвою чи Польщею голова Народного Секретаріату і секретар закордонних справ А.Луцкевич 19 вересня 1918 р. прибув до Києва на чолі Надзвичайної білоруської делегації. Вона мала нарешті добитися офіційного визнання Українською Державою незалежності БНР і отримати від Києва допомогу в створенні збройних сил «для самооборони і для зміцнення державності».

У ході нарад у МЗС білоруська делегація отримала запевнення в тому, що український уряд готовий піти їй назустріч щодо зазначених питань, а також у болючій справі можливої передачі БНР окремих поліських повітів. Проте реальні можливості гетьманату на середину осені 1918 р. вже були недостатніми для надання ефективної підтримки БНР, оскільки формування регулярної української армії (на основі загального військового обов'язку) внаслідок тривалої протидії Берліна не виправдано затягнулося. Тому МЗС Української Держави на початку жовтня офіційно звернулося до посла Німеччини в Києві Мумма фон Шварценштайна з інформацією про клопотання делегації А.Луцкевича, щоб німецькі війська не квапилися залишати територію Білорусі, яку відразу ж окупують більшовики, а натомість посприяти передачі управління краєм Раді БНР. Зі свого боку, зовнішньополітичне відомство Української Держави підтримало подання білоруської делегації й прохало посла передати його імперському урядові.

А 9 жовтня 1918 р. Надзвичайна делегація БНР для закордонних переговорів була прийнята гетьманом П.Скоропадським, що завірив її у своїй прихильності й підтвердив фактичне визнання незалежності Білорусі, а також пообіцяв якнайшвидше вирішити формальний бік справи. Тим часом уся Могилівська губернія була зайнята російською Червоною армією і А.Луцкевич вирішив за краще повернутися до Мінська. 5 листопада 1918 р. білоруська делегація востаннє звернулася до українського МЗС, акцентувавши його увагу на те, що «кожен день зволікання, ставлячи Білорусь перед фактом окупації Радянською Республікою все нових і нових обширів Білорусі, знецінює евентуальну допомогу Білорусам з боку Української Держави, котра може виявитися запізною».

Ще раз попрохавши Раду Міністрів прискорити розгляд запропонованих делегацією питань, вона попрохала українському уряду надати офіційну відповідь «безпосередньо Народному секретаріату в Мінську».

Очевидно, перебуваючи в стані розпачу від невтішних звісток з батьківщини, де відтворювалася українська історія річної давності — «тріумфальна хода радянської влади», Надзвичайна делегація БНР, нарешті, зважилася запропонувати для Києва «вступ Білорусі в тісніший державний зв'язок з Україною (на ґрунті спільності митного кордону, об'єднання автономних армій, єдності зовнішньої політики)». Передумовою такого кроку й мало стати офіційне визнання незалежності БНР Українською Державою.

Цього разу білоруська делегація цілком слушно аргументувала свою позицію тим, що внаслідок очевидної поразки Німеччини у війні анулювався б і Брестський мирний договір Берліна з Москвою, який юридично унеможлиблював дипломатичне визнання БНР сусідами. Безперечно, приємним для П.Скоропадського мало стати й поповнення Ради БНР, згідно з законом про її «реконструкцію» від 10 жовтня 1918 р., представниками «союзу землеробів, сільськогосподарських товариств, торговельно-промислових кіл, духовенства, православних братств, земств і міст і різноманітних громадських організацій». Нарешті, мінська делегація не без задоволення повідомляла український уряд, що «в Білорусі вже мають ся досить значні кадри військ (до 1 дивізії) з деякою кількістю військового спорядження, зорганізовані неофіційно й готові кожного моменту до активного виступу за директивами білоруського уряду».

Питання, порушені в зазначеній заяві білоруської Надзвичайної делегації для закордонних переговорів, були настільки важливими, що до їхнього розгляду в МЗС узялися відразу ж після призначення 14 листопада 1918 р. нового керівника — Г.Афанасьєва. Він особисто відредагував матеріал для доповіді на Раді Міністрів і особисто гетьманові.

У досить кваліфікованих «Міркуваннях Міністерства Закордонних Справ» наголошувалося на доцільності скористатися скрутним становищем Білорусі (недовершеність національної державності, слабкість політичної еліти, фінансово-економічна криза, відсутність боекдатної армії та ін.) для досягнення певних українських державних інтересів. Передусім, офіційне визнання БНР урядом П.Скоропадського надало б серйозної політичної підтримки правим і центристським елементам у Білоруській раді. А слабкість

білоруського державного апарату уможлиблювала його поповнення київськими фахівцями «для спрямування ... найвигіднішим для України шляхом і для попередження можливого захоплення поляками керівної ролі в політичному житті Білорусі».

Не менше значення мав і економічний бік справи — «створення найсприятливіших для України міцних портових зв'язків». А з огляду на більш ніж 1000-км тогочасний українсько-білоруський кордон допомога у створенні боездатної білоруської армії забезпечила б Україну від іноземного вторгнення з півночі. Адже в разі польського загарбання Західної Білорусі та «створення безпосереднього Російсько-Польського кордону Україна опиниться відрізаною від Балтики, що негативно відіб'ється на її економічних інтересах». Тому керівництво МЗС дійшло одностайного висновку про «бажаність і своєчасність» визнання Україною незалежності Білорусі та надання її урядові фінансової й військової допомоги зброєю та військовим спорядженням. Але швидкий крах гетьманату П.Скоропадського перекреслив можливість реалізації цих намірів.

Чималі труднощі, як об'єктивного, так і суб'єктивного характеру, спіткали обидві країни й у справі налагодження торговельно-економічних зв'язків. На перший погляд, існували сприятливі географічні чинники для швидкої організації взаємовигідного товарообміну. Як слушно зазначав у доповіді міністру закордонних справ український консул у Мінську А.Квасницький, «природними багатствами Україна і Білорусь доповнюють одна одну: Білорусь надзвичайно багата лісом, надлишок котрого завжди йшов в Україну, взамін чого Білорусь отримувала хліб, зерно і цукор. Способом обміну, крім залізних доріг, слугували багаті водні шляхи, що перетинають майже всю Білорусь і несуть свою течію в межі України (Березина, Прип'ять, Дніпро)».

Коли А.Квасницький ще як тимчасовий консул наприкінці травня 1918 р. прибув до Мінська, представники місцевої біржі й спілки землевласників «дуже зраділи можливості економічного та торгового зв'язку Білорусі з Україною» й запропонували йому стати посередником у справі відкриття відділення Українського державного банку, обіцяючи за короткий час забезпечити до 10 млн рублів внесків. Якщо державні лісові угіддя в умовах німецької окупації переходили в розпорядження військової адміністрації, то деревина приватних власників могла стати предметом експорту в Україну водними шляхами.

На той час білоруський уряд уже реалізував Україні дров на 3750 тис. руб., 105 ящиків сірників, а також пропонував на 4 млн. руб. лісу, дров та скляних виробів, крім того, в необмеженій кількості сірники, гриби, сушені фрукти та сіно. А Білоруська торговельна палата з товарообміну на території України 29 травня 1918 р. звернулася до міністерства торгу і промисловості Української Держави з проханням дозволу на експорт сільськогосподарських знаряддь праці, цвяхів, заліза, шкіри, соди, солі, мила, свічок, тютюну.

18 червня Білоруська торговельна палата офіційно звернулася вже безпосередньо до Д.Дорошенка з пропозицією про взаємовигідну співпрацю (зокрема, щоб «виключити спекуляцію приватних осіб») і проханням поклопотатися перед німецькою окупаційною владою щодо вільного в'їзду її уповноважених на територію БНР. Міністр закордонних справ розпорядився задовольнити подання Палати. Днем раніше на запит міністерства торгу і промисловості щодо попереднього звертання Палати Д.Дорошенко наклав аналогічну резолюцію, щоправда, зауваживши, що торгівля з Білоруссю бажана «оскільки це допускають наші теперішні економічні відносини».

З державних запасів України білоруським комерсантам реалізовувалися тютюн, цукор, сіль, цвяхи, сільськогосподарські знаряддя праці, але досить швидко в економіку, причому далеко їй не на користь, втрутилася політика. Як звітував Д.Дорошенкові український консул у Мінську, вже в серпні 1918 р. він звернувся до вітчизняного міністерства торгівлі та промисловості «з пропозицією доставки з Мінська дров за ціною 200 р. за кубічну сажень..., дров пропонувалась необмежена кількість, пропонувалися і тепер пропонуються шпали, дошки, стояки для шахт, паркет, фанера, дерев'яні цвяхи для взуття, сірники за низькою ціною, смола, дьоготь, скипідар; у відповідь на цю пропозицію мені було сказано, що Міністерство не має таких матеріальних засобів, щоб зробити ці закупки (виділено нами. — Авт.)».

Дивна відмова, коли взяти до уваги загальновідомий факт, що фінансово-бюджетні справи гетьманату були тоді в зразковому стані. Як наслідок, з сумом констатував А.Квасницький, «вийшло те, що Україна зостається без дров, шпал, дощок та ін., а Білорусь без хліба і цукру». Знаряддям політичних інтриг стали й поставки українських товарів у Білорусь. Як конфіденційно повідомляв міністра продовольчих справ Української Держави С.Гербеля член

Ради МЗС (і уродженець Гродненщини) І.Красковський, «дозволені раніше до вивозу з України в Білорусь продукти, через посередництво Білоруської торгової палати в Києві, — в тому числі 51 вагон цукру, потрапили до рук небажаних для України елементів для розподілу цих продуктів серед населення. Ці небажані елементи використали отримане від нас добро з метою старанної пропаганди польської орієнтації і Білоруської самостійності в середовищі Білорусів і, разом з тим, проти прагнень серед цього населення до України, економічну залежність від котрої Білоруси вповні чітко розуміють».

Справа виявилася настільки серйозною, що 10 жовтня 1918 р. департамент зовнішнього торгу міністерства торгівлі та промисловості звернувся з офіційним запитом до МЗС, чи «відповідає з боку політичного інтересам Української Держави зав'язання торгових зносин з Білоруською Торговою Палатою». Зазначивши принципову бажаність цього, зовнішньополітичне відомство водночас повідомило колег по уряду, що «Київська Білоруська торгова палата в її сучаснім складі... не дає певності, що її діяльність з боку політичного може відповідати інтересам України, навпаки, в МЗС маються відомості про шкідливі наслідки діяльності Київської Білоруської Торгової Палати сучасного складу її, і тому до реорганізації її зав'язання торговельних зносин з нею з боку політичного не бажано і не корисно».

Тоді для урегулювання проблеми товарообміну й укладення відповідного договору на засадах взаємності Народний Секретаріат БНР 20 листопада 1918 р. відрядив до Києва Особливу Торговельно-економічну комісію в Україні. До її складу було включено відомого професора-історика М.Довнар-Запольського, О.Цвікевича та І.Красковського. Причому головні сподівання Мінськ покладав саме на останнього, що мав забезпечити організаційний бік реалізації договору та посприяти «утворенню постійного запасного фонду продуктів першої необхідності для Білорусі в розрахунку на загальну суму до 150000000 рублів» [11, спр. 4].

Час для візиту білоруської торговельно-економічної делегації виявився украй несприятливим: Україну охопило полум'я антигетьманського повстання, влада П.Скоропадського фактично обмежувалася лише Києвом. І все ж, за сприяння міністра закордонних справ Г.Афанасьєва, на початок грудня було узгоджено текст ґрунтового (з шести розділів і 25-ти статей) «Договору між Українською Державою і Білоруською Народною Республікою», що

з об'єктивних обставин залишився непідписаним. Цей документ вартий на принаймні побіжний огляд, оскільки відбиває бачення керівництвом Української Держави і БНР бажаних перспектив розвитку двосторонніх відносин на постімперському просторі, тобто не втратив своєї актуальності.

Угода мала економічний характер і передбачала, насамперед, вільне переміщення через українсько-білоруський кордон людей, товарів і послуг. Принциповим для обох сторін встановлювалося зобов'язання «не чинити перешкод взаємним торговельним зносинам», а товари, що підлягали державній монополії, мали відпускатися «на територію іншої країни за тими ж нормами і цінами, які встановлені для свого населення». Ст. 11 прямо зазначала, що «привезені з території Білорусі на Україну і, навпаки, з території України на територію Білорусі товари вільні від митного збору на території, куди товари перевозяться, або куди вивозяться».

Ст. 2 проекту українсько-білоруського договору надавала громадянам обох країн «право набуття, володіння, користування і розпорядження майном, як рухомим, так і нерухомим, а рівно земельними надрами на таких же засадах, як і місцевим громадянам»⁴⁵. Угода встановлювала судовий захист і звільнення від усіх повинностей та військової служби громадян обох держав на принципі взаємної рівності. Окремо зазначалося взаємне право на вільний і безплатний транзит, а для вирішення питання про встановлення митного союзу та поточних справ мала бути створена на паритетних засадах змішана Українсько-білоруська торговельно-економічна комісія з місцеперебуванням у Києві.

Між тим, уже 7 грудня 1918 р. Західна дивізія російської Червоної армії увійшла в Мінськ, а 31 грудня в Смоленську за участю колишніх членів лівого крила Білоруської соціалістичної громади (Д.Жилунович, Д.Чернушевич, О.Червяков, Ф.Шантир та ін.) був сформований Тимчасовий робітничо-селянський уряд. Наступного дня він проголосив утворення Білоруської Соціалістичної Радянської Республіки, а Раду БНР, що встигла евакуюватися під захист польських військ до Гродно, оголосив поза законом. Така ж політична доля півмісяцем раніше спіткала П.Скоропадського внаслідок перемоги повстання під проводом Директорії.

І все ж семимісячна історія українсько-білоруських взаємин за гетьманату П.Скоропадського дала чимало матеріалу для концептуального осмислення засад вітчизняної політики щодо національно-державних утворень на території колишньої Російської

імперії. З перших кроків керівництво Української Держави опинилося перед незвичайно складною й делікатною дилемою в білоруському питанні. З одного боку, незалежно від того, які політичні сили перебували при владі, офіційний Київ принципово мав підтримати утворення білоруської національної державності та її самоствердження на міжнародній арені. До того ж існування повноцінної Білоруської Народної Республіки на північних кордонах Української Держави істотно поліпшило б геополітичне становище останньої, особливо враховуючи загрозу силового повновлення «єдиної і неділимої» Росії, червоної чи білої.

Проте дійсне, а не суто формальне сприяння білоруському державотворенню в тих умовах вимагало від українського керівництва відчутних поступок на ниві власних національно-державних інтересів (зокрема, в справі визначення лінії проходження державного кордону), які могли мати позитивні наслідки лише в далекій перспективі, та й то за сприятливих зовнішньополітичних обставин. Однак реальна, а не уявна й бажана БНР надто нагадувала П.Скоропадському та його оточенню недавню Українську Народну Республіку за найгірших часів Центральної Ради, — аморфну, беззахисну, непривабливу як зовні, так і для власних громадян, із керівництвом, зануреним у нескінченні політичні суперечки й боротьбу за владу.

Будувати з таким партнером відносини на рівноправній та довгостроковій основі гетьманський уряд не наважувався, чим і пояснюється зволікання Києва в справі офіційного визнання БНР. Звичайно, доводилося враховувати й негативне ставлення Берліна до конституювання білоруської державності, зумовлене Брестським мирним договором із РСФРР, але все ж не воно було вирішальним. Адже дипломатичне невизнання Німеччиною Держави Всевеликого Війська Донського не перешкодило встановленню офіційним Києвом з нею повномасштабних політичних, військових і економічних відносин. Ставлення ж гетьманату П.Скоропадського до БНР у багатьох відношеннях схоже на партнерство Польської Республіки і УНР за доби Директорії: об'єктивно із взаємним зацікавленням у співпраці, але на ділі з позицій сили та пріоритетності власних національно-державних інтересів.

На нашу думку, найефективнішою моделлю українсько-білоруських взаємин за тогочасних умов могла стати федеративна (конфедеративна) спілка двох держав. Автору вдалося виявити досить цікавий документ у цій справі — подання «Київської наради

білоруських громадських діячів» щодо заснування в Мінську газети, яка мала «служувати набатом... возз'єднання Білорусі з Україною на засадах вільної й найтіснішої федерації». Учасники наради були вкрай скептично налаштовані стосовно «невизнаної «республіки», очолюваної самочинним Народним Секретаріатом», і побоювалися, що «ніжний і слабкий паросток білоруської самостійності не перенесе безкарно для себе палючих променів ленінського сонця». Не менша загроза на Білорусь насувалася, на їхню думку, і з боку Польщі з її великодержавницьким гаслом «від моря до моря» [12, спр. 12].

«Політично-самостійна Білорусь серед трьох могутніх сусідів: України, Польщі й Совдепії була б політичним непорозумінням», — з гіркотою зізнавалися «білоруські громадські діячі». Тому романтично налаштовані соціалістичні керівники БНР були для них «шовіністами, що не враховують інертності білоруських народних мас у питаннях національності». Лише федерація з таким сильним і дружнім сусідом, як Україна, «могла б надати Білорусі необхідної стійкості й послужити забезпеченням для внутрішнього спокійного зростання і міцним фундаментом для споруджуваного будинку мирного національного існування».

Однак до сприйняття такої перспективи облаштування взаємин з Україною лідери Білоруського національного руху, на відміну від значної частини підприємців, фінансистів, землевласників і службовців, були ще не готові, а після оприлюднення 14 листопада 1918 р. П.Скоропадським у грамоті «До всіх українських громадян» наміру «утворення Всеросійської федерації» з наступним «відновленням Великої Росії», більшість українських політичних партій з недовірою зустрічали будь-які федералістські ідеї й плани гетьмана, розцінюючи це як зраду української державності.

---

1. Центральний державний архів вищих органів влади та управління України, м. Київ (далі — ЦДАВО України). — Ф. 2592. — Оп. 1. — Спр. 62.

2. Архівы Беларускай народнай рэспублікі. — Т.1, кн. 1. — Вільня — Нью-Ёрк — Менск — Прага, 1998. — С. 133–134.

3. ЦДАВО України. — Ф. 3766. — Оп. 1. — Спр. 68.

4. ЦДАВО України. — Ф. 3766. — Оп. 1. — Спр. 188.

5. Дорошенко Д. Мої спомини про недавнє минуле (1914–1920 роки): Науково-популярне видання. — К.: Темпора, 2007. — 632 с.

6. ЦДАВО України. — Ф. 3766. — Оп. 1. — Спр.186.

7. ЦДАВО України. — Ф. 3766. — Оп. 3. — Спр.8.

8. Панько О. Питання державного кордону в білорусько-українських переговорах 1918 р. // Проблеми слов'язознавства. — Львів, 2002. — Вип. 52. — С. 69–82.
9. Вісник політики, літератури і життя (Київ). — 1918. — № 22.
10. ЦДАВО України. — Ф. 2607. — Оп. 3. — Спр. 4.
11. ЦДАВО України. — Ф. 3696. — Оп. 3. — Спр. 48.
12. ЦДАВО України. — Ф. 3696. — Оп. 1. — Спр. 32.